

Ūmenyo Bwa Nthî
Ťbuku Rîa Mûrutwa Kîraci Kîa 1

First Edition, 2011
ISBN: 9966-00-216-2
Published
By
BTL, (E. A.)

P. O. Box 44456 Nairobi, Kenya.

Cover Designed by: J.M. Mbijiwe

ŪMENYO BWA NTHÎ

KÎRACI KÎA - 1

Ťbuku rîa Mûrutwa

ÛMENYO BWA NTHÎ

ÎBUKU RÎA MÛRUTWA

KÎRACI KÎA

1

Standard

1

Pupil's Book

Mathematics

In Tharaka Language

Written by: Tharaka MTE panel of Teachers and
Education Officials

Compiled by: Tharaka MTE staff

Edited by: Joseph Mbijiwe & Patrick Kanampiû

Illustrated by: Mûkabi Matî, Joseck Mûtethia, Joseph
Mbijiwe & Mûtiria Cingaû

- **Nduka na mootiiri** - itûmagîrwa

n'ûntû bwa biacaara

- **Cukuru** - n'ya kûthoomera

First Edition, 2011

ISBN 9966-00-216-2

Published

By

BTL, (E. A.)

P. O. Box 44456 Nairobi, Kenya.

Wira ya biûria.

1. Gweta into bithatû bira wonaga

njîraani ûthiîte cukuru

2. Gweta itûmi bia into bibu kîrî

antû.

**Funded by: Canadian International Development
Agency (CIDA)**

PREFACE

This Standard 1 **Social Studies** Pupil's Book is written in accordance with Standard One Syllabus. The Book is divided into 7 units. Each unit deals with a major topic. These 7 main topics that the book covers are; *Home, Our Family, Family Needs, Family Possessions, Our School, Safety on the Way to School and Important Features*. The topics are divided into sub-topics and the various topics are further sub-divided into lessons.

This book was written to help teachers in Tharaka lower primary schools in teaching **Social Studies** using Kĩitharaka as a medium of instruction. This is in line with requirement of the Ministry of Education that pupils in lower primary schools learn in the language of the catchment area.

This book and others in this series are culturally relevant to Tharaka children. They are not only written in Kĩitharaka but they use examples familiar to Tharaka people.

This is pupil's book. There is a teacher's guide that has instructions to the teacher on how to disseminate the contents of this pupil's book to the learners.

I would like to appreciate and acknowledge the contribution by various partners in developing this book and others in Kĩitharaka series. Among these are Tharaka MTE Writers Panel, comprising Education Officers- Mr. Joseph Mwenda, Mr. Alex Kanampiu, Mrs. Ann Kieria, Mr. Peter K. Muchiri and Mr. Onesmus Mitambo; Primary School Teachers- Mr. Mũthengi Gaichu, Mr. Isaiah Gwatia, Mrs. Grace Ngoci, Mr. Isaiah Rubane, Mr. Gerald Murithi, Mr. Simon Kithiriki, Mr. Moses Kirimi, Mrs. Eunice Mayira, Ms. Tabitha Munda, Mrs. Esther Karauki, Mr. Ginson Miriti Mrs. Jennifer Makia, Mr. Delphino M. Mwaria, Mr. Zaverio M. Rugia and Mr. Stephen K. Mũrea, BTL Tharaka staff, Tharaka South and Tharaka North District Education Officials, our funding partners, Bible Translation & Literacy (E.A.) and our other various partners.

I most sincerely thank all those who took part and gave all manner of support in the development of this book.

God bless you all.

Onesmus Kamwara

BTL Tharaka Project Leader

Miuro n'ûtûûro bwa nyamû imwe ta

makûyû, nguû, na ing'aang'i

(iii) Ndagaca

Ndagaca n'ya kûriinga muuro

(iv) Mĩthitû/Ithaka

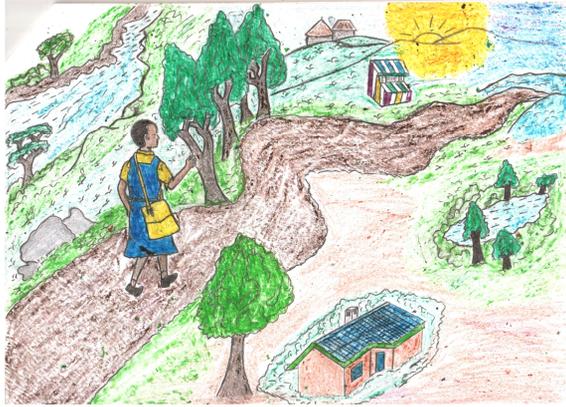
Mbaaû, mĩti ya waaka na nkû

biumaga ithakaani na mĩthitûûni

v) Mĩako.

- Mũcigiti na Kanica - itũmagĩrwa

kũroombera Ngai

KÎMENYITHIA

Ībuku rĭrĭ rĭa **Ūmenyo bwa Nthi** rĭa Kĭraci Kia Mbere rĭandikĭitwe rikĭthiin-gatagĭira sirabasi ya Kĭraci kia Mbere. Rĭgaŭkaniitue icunci 7. Na wa kira gĭcunci kĭrĭ na kĭthoomo gĭakio. I thoomo bira biri ĭbukuuni rĭrĭ i; **Mŭcĭi, Mŭcĭi wetŭ, Moobatu Ma mŭcĭi wetŭ, Into bia mŭcĭi wetŭ, cukuru yetŭ, Kŭrigĭiria ŭgwati ŭthiite kana gumĭite cukuru na Into bira bione-kaga rionthe njĭraani tuumĭite cukuru.** I thoomo bibi ĭbigaŭkaniitue bi-auma reeconĭ inyiingi.

Ībuku rĭrĭ rĭandikirwe rĭa gŭteetheeria aarimŭ ba iraci bia mwambiĭrio bia cukuru cia Tharaka kŭrutana **Ūmenyo bwa Nthi** bagitŭmagira rwaria rwa Kĭitharaka. Ūgu i kŭringana na watho bwa rwong'ĭ rwa Kĭthoomo ati aana ba iraci bia mwambiĭrio babatĭirue barutanwa na rwaria rŭra rwaragua n'antŭ ba bantŭ agu cukuru ĭrĭ.

Ībuku rĭrĭ na mara mangĭ marĭ mŭbangooni ŭyŭ ma Kĭitharaka maandikĭitwe bŭra mwana wa Tharaka aŭmba kŭmeerewa bwega mŭno. Maandikĭitwe na rwaria rwa Kĭitharaka na magŭtŭmagira ngerekano ira antŭ ba Tharaka bamenyanirĭtie nacio. Rĭrĭ n'ĭbuku rĭa mŭrutwa. Kŭrĭ na ĭbuku rĭa mwarimŭ rĭra rĭrĭ na mataaro kĭrĭ mwarimŭ ma kŭmwonia bŭra aŭmba kŭrutana mantŭ mara marĭ ĭbukuuni rĭrĭ .

Ingŭcookeria antŭ bara bateetheereetia kwandika ĭbuku rĭrĭ na Mabuku mara mangĭ ma mŭbango ŭyŭ wa Kĭitharaka. Nabo i bo; Gikundi kia aandiki ba Kĭitharaka, nabo n'amwe na, anene ba kĭthoomo- Mr. Joseph Mwenda, Mr. Alex Kanampiu Mrs. Ann Kieria, Mr. Peter K. Muchiri na Mr. Onesmus Mitambo; aarimŭ -Mr. Muthengi Gaichu, Mr. Isaiah Gwatia, Mrs. Grace Ngoci, Mr. Isaiah Rubane, Mr. Gerald Murithi, Mr. Simon Kithiriki, Mr. Moses Kiriimi, Mrs. Eunice Mayira, Ms. Tabitha Munda, Mrs. Esther Karauki, Mr. Ginson Miriti, Mrs. Jennifer Makia na Mr. Delphino M. Mwaria, Mr. Zaverio M. Rugia na Mr. Stephen K. Murea; aruti ngŭgi ba BTL Tharaka, anene ba kĭthoomo ndeeni ya Tharaka South na Tharaka North Districts, antŭ bara bateethagĭiria na mbia, BTL na bangĭ baingi.

Ingŭcookeria antŭ bonthe bara bateetheereetie na njĭra mwanya mwanya, wandiki bwa ĭbuku rĭrĭ nkatho inyiingi mŭno.

Ngai abŭthaarime bwinthe,
Onesmus Kamwara
BTL Tharaka Project Leader

B. I tŭmi bimwe bia bibi kĭrĭ antŭ.

(i) Irĭma

Irĭma i bikuuyagia matu ma mbura

(ii) Miuro.

Miuro n'itweyaga rŭŭyĭ

Weta itŭmi bina bia rŭŭyĭ

FOREWORD

A) Bimwe bia into bira twonaga

njîraani i ta:-

- mîthitû, kîthaka, miuro, maria

- ndagaca, irîma, mîciî, nduka

mîaranthi, cukuru, kanica, nyaki, na

bingî biingî.

Gweta into bingi bira gwonaga

njîraani.

GÎCUNCÎ KÎA MÛGWANJA.

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Into

bira bionekaga rîonthe njîraani

tûthiîte cukuru.

Kwambiîria.

Rira tûthiîte cukuru i twonaga into

mwanya mwanya.

Bimwe biûmbiîtwe i Ngai na biingî

birûthiîtwe n'antû.

BIRA BIRÎ KU (Contents).

GÎCUNCÎ KÎA MBERE: Mûciî -----	1
GÎCUNCÎ KÎA BIÎRÎ: -----	20
Mûciî wetû -----	20
GÎCUNCÎ KÎA BITHATÛ -----	33
Moobatu ma mîciî yetû -----	33
GÛCUNCÎ KÎA BINA: -----	53
Into bia mûciî wetû -----	53
GÎCUNCÎ KÎA BITAANO: - ----	80
Cukuru yetû-----	80
GÎCUNCÎ KÎA BITHANTHATÛ	108
kûrigiîria ûgwati ûthiîte kana gumîite cukuru -----	108
GÎCUNCÎ KÎA MÛGWANJA --	119
Into bira twonaga njîrani tûthiîte cukuru -----	119

GÎCUNCÎ KÎA MBERE.

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Mûciî.

A. Mûciî wetû.

Kwambiîria.

Baantû ara tûkaraga na aciaari,
aruaayia, aaraayia na ba cûûcu
gwîtagwa Mûciî.

3. Gweta mogwati mathatû ma
kwaria na muntû ûtaiyî

(i) _____

(ii) _____

(iii) _____

Kaana gakîyûkia
gîntû kuuma kîrî
mûntû gataiyî.

mîciî ya gîitene

mîciî ya ntugû ino

Wira ya biûria.

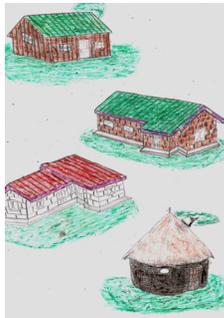
1. Guumîite cukuru ugakomana na muntû ûtaiyî agakûneenkera nderemende, ûbatîirue ûrûtha ata?
2. Onania njîra îmbega ya gûkerania barabara.

Wîra ya kûruta:

1. Gweta nyomba ira irî mûciî wenu
 2. Ringa mbica ya mûciî wenu.
- Mûciî n'wa wîthîrwe ûrî na nyomba imwe kana nyomba i nyiingî.

Antû ba mîciî îra îrî akubî na gwetû
beetagwa atûûri.

Mîciî î miingî îrî amwe îrûthaga
ntûûra.

Îno i ntûûra

- nwa bakûthûngîrie mantûûni
mîthûûku ta:- kûnyua bangi, ncoobi,
thigara, ûmaraya na mangî maingî.

- nwa bakûrûmie gîntû kîthûûku

Atîrî:-

- ûtîgeetîgîrie gîntû kuuma kîrî

muntû ûtaiyî

- ûtîkeere muntû ûtaiyî mantû ma
mûciî wenu

- ûtîkaaruthe ûntû werwa i muntû
ûtaiyî.

**C. Mogwaati ma kwaria na kûthii-
yania na antû ûtaiyî.**

I bwega kûthiiyania na aana bara
baangî cukuru. Îndî ti bwega
kûthiiyania na antû bara ûtaiyî
n'ûntû nwa beegue barî bathûûku.

Antû baba:-

- nwa bayûkie kaana bakathi nako
- nwa benyaangie kaana
- nwa baiye into bia kaana

B. Mithemba ya Nyomba.

Kûrî mîtheemba ya nyomba
mwanja mwanja ira cionekaga
mîciî yetû.

Kûrî nyomba imwe cia:-

Nyaki, mabaati, maiga,
matubaarî, ntaga, mpaando,
na mbaaû

ntaga na nyaki

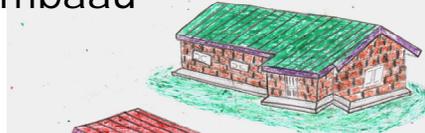
mpaado

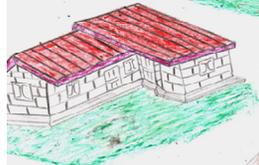
mbaaû

mabaati

matubaarî

maiga

ntaga

Wira ya biûria.

1. Tûthiyaga cukuru na _____, baicikiri na nkaarî.
2. Tûtibwirîite _____ barabaraani (kwîraithîra, kûthekania)
3. Tûbwirîite gûkeranîria barabara ara kûrî na _____
4. Tûbwirîite kûthiîra barabaraani rûteere rwa njara ya _____ (ûrîo, ûmotho)

- útigaakeranîrie barabara

kîthiorooni.

- ûtikathekanîrie barabaraani.

- mbere ya gûkerania barabara,

cûûba rûteere rwa ûrîo, rwa

ûmotho, ûcûûbe rwa ûrîo kaîrî,

wona gûtirî nkaarî rîru ûkeranie.

- Keranîria barabara ara kûrî na

mîtuana î mîyerû. Agu noo antû

betîgîrîrîtue gûkeranîria barabara.

Wîira ya kûruta:

1. Gweta nyomba

2.

mwanya mwanya ira cionekaga

weetû.

3. Coora mbica mîthemba yîirî kana

îthatû.

C. Into bira bitûmagîrwa waaka.

Kûrî na into mwanya mwanya bira

tûtûmagîra waaka nyomba.

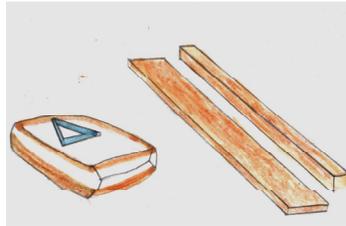
Into bibi i ta:-

- mîti, maiga, matubaarî, mûthetu
- Cimiti, mûthaanga, Mbaaû, nyaki
- mabaati, mîcumaarî, na ndigi

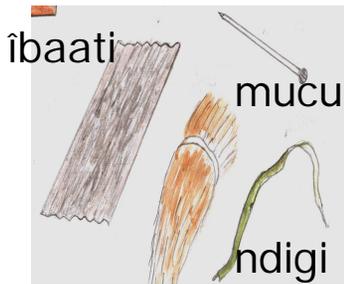

yiiga

mîti îtubaarî

cimiti mbaaû

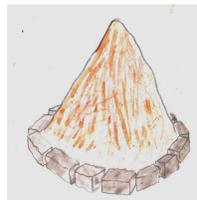

ibaati

mucumaarî

ndigi

nyaki

mûthaanga

Matî athiirîite

gatîgatî ka

barabara

Mûnene arikeranîria barabara ara

kûrî na kîthiooro.

Atikwona nkaarî îira yîyîite.

Kayîra athiîrîite
njara ya ûrîo

Mûgao

akeranîrîtie

barabara ara

kûrî na mîtuaana î mîyerû

Ririkana:

Kûrî nyomba imwe itoonekaga
weetû, îndî icioonekaga kûngî ta
Manyatta ma Maacai.

manyatta

**D. Tûnyomba twa ndeeni ya
nyomba.**

Nyomba îrî tûnyomba

mwanya mwanya na mîtûmîkîre

yaatu i mwanya

Kûrî kanyomba ga kûmaama

- ga kûrîira irio
- ga kûrugîra iro
- ga kûgaiga irio
- ga kûthaambîra
- na kîooro

B. Kwîmenyeera Barabaraani.

tûbatîirue kwîmenyeera rîra tûrî

barabaraani

Ririkana.

a) Kûthîira rûteere na ti gatîgatî ka

barabara

b) Thiîra rûteere rûra nkaarî ikuuma

ikwerekerete (rûteere rwa njara

yaku

ya ûrîo)

Ûyû i Kînyua. Kînyua athiîte cukuru
na magûrû.

Kînyoni athiîte cukuru na
baicikiri.

Kamene athiîte
cukuru na nkaari

E. Into bira bionekaga wa kîra kanyomba.

- **ga kûmaama** – itaanda,
mîrîngîti, mîgeka, mîkondooro.
- **ga kûrîira** – meetha, itî, kabaati.
- **ga kûthaambîra na kîoro** –
cabuni, taurû
- **ga kûgaiga into** -
irio bia, kûrugwa, mîtûngi

- **kîrugîro** - maari, cûûria, nyûngû,
mîtûngi

nyomba ya kûmaama na kûrîira

kîoro

kîthaambîro

GÎCUNCÎ KÎA BITHANTHATÛ

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO:

**Kûrigîria ûgwati ûthiite kana
gûmîite cukuru.**

Kwambîiria.

I tûtûmagîra mîthiîre

mwanya mwanya kûthi na kuuma
cukuru.

A. Bûra tûthiyaga cukuru

Wira ya kûruta.

Koobia mbica ya mûbaango wa
ithoomo na mathaa îra îrî kîraciini
kîenu.

kîmaamo

kîrugîro

Wira ya kûruta.

1. Gweta tûnyomba

mwanya mwanya twa nyomba.

2. Gweta into bira bikaraga

tûnyomba mwanya mwanya

F. Baita cia Nyomba

Nyomba irî baita mwanya mwanya;

- gûtûrigiîria mwathû
- gûtûrigiîria mbura
- gûtûrigiîria ruuo
- gûtûrigiîria nyamû na aamba
- i wiitho bwetû na into bietû
- i tûgaigaga into bietû

G. Kûrî nyamû twakagîra nyomba

ta:- Ngûrwe Kurû Njûgû Ngûkû

Ûyû i mûbaango wa ithoomo na mathaa ûra ûtûmagîrwa cukuru.

KIRACI KIA MBERE. MUBANGO WA KITHOOMO NA MATHAA

MATHAA NTUGO	8.20	8.55	9.20	9.30	10.05	10.40	11.30	12.05
	8.55	9.20	9.30	10.05	10.40	11.30	12.05	12.40
NCUMATATU	MATHABU	GICUNKU	B	KISWAHLI	PE	B	UNWAJIBU BANA NTHI	CATANGI
NCUMAINI	GICUNKU	KISWAHLI	R	PE	MATHABU	R	C/A	KITHABAKA
NCUMATAMU	KISWAHLI	MATHABU	E	GICUNKU	UNWAJIBU BANA NTHI	E	NDIINI	CATANGI
ARAMICI	MATHABU	GICUNKU	A	PE	KISWAHLI	A	C/A	KITHABAKA
NCUMAA	PE	GICUNKU	K	MATHABU	KISWAHLI	K	C/A	NDIINI

Mûbaango wa ithoomo wîthagîrwa

ûrî na:-

- mathoomo, kûnogoka , kûthi

kûrîa, na mathaa ma cukuru

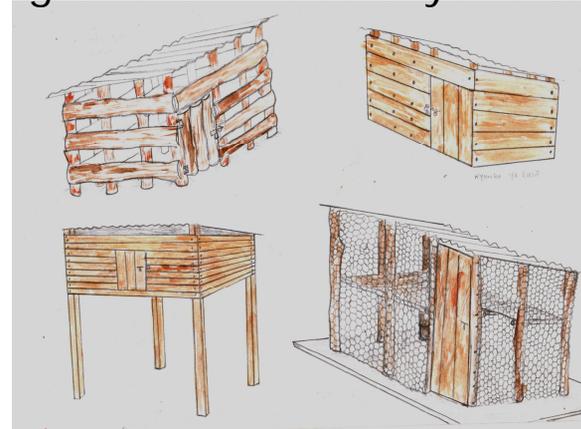
Ririkana kûrî na cukuru imwe

ciîthagîrwa irî na mathoomo nyuma

ya kûrîa.

nyomba ya
ngûrwe

nyomba
ya kurû

nyomba
ya njûgû

nyomba
ya ngûkû

Wîra ya kûruta.

1. Gweta njîra ithatû ira nyomba i tûteethagia nacio.

2. Gweta njîra ithatû ira tûtûmagîra
nacio nyomba.

3. Gweta nyamû ira twakagîra
nyomba

I. Mathaga ma wîra cia mucii.

Kûrî na mathaga mwanya mwanya
mara matûmîkaga mûciî ta:-

- mîro, ibaanga, tûyiû, mîkua,
maceembe, mîciko, tûthoka,
nyondo, mûceengi na bingî bliingî

Wîra ya kûruta.

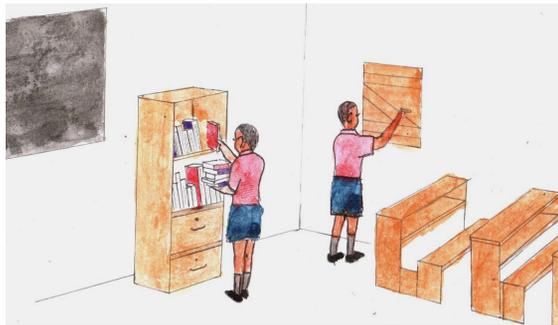
Gweta njîra imwe ira bûtûmagîra
kûmenyeera kîraci kîenu.

L. Mûbaango wa ithoomo na

Mathaa Kîraciini gîetû.

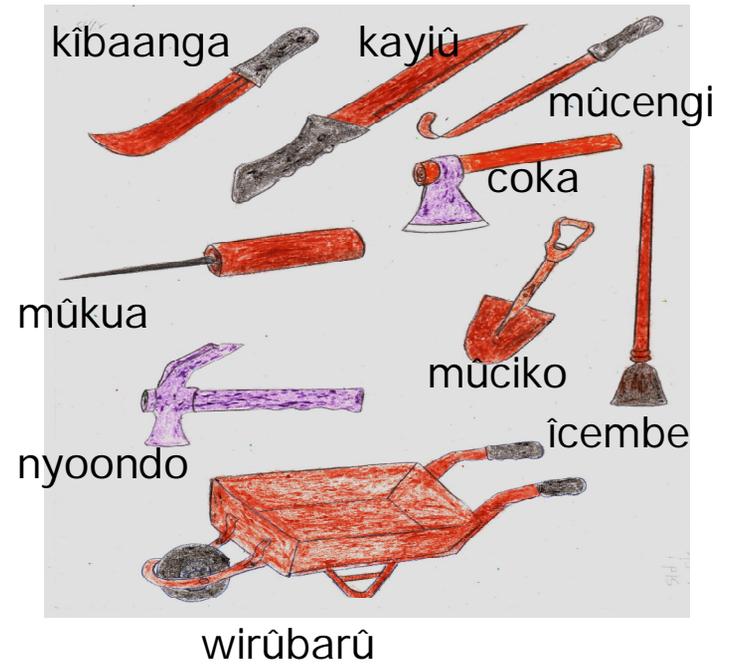
Mûbaango wa ithoomo na mathaa
kîraciini n'ûtûteethagiîria kûmenya
na kûthingata mûbaangiîre
wa Thirikaarî wa kîthoomo.

- tûtikaûragange iyici na maiga
- tûtikaunange itî bia gûkarîra
- tûtigeekîre rûko kîraciini
- kûmenyeera mabuku ma kîraci

Ibwega kûmenyeera into bia kîraci.

Gîtonga n'akûbanga mabuku bwega

Wîra ya kûruta.

1. Gweta mathaga mamwe ma wîra cia mûcîi

2. Raitha na ûcoore mathaga ta:-
mûcumeeno, nyoondo,
nthitaangi, na kathoka.
3. Gweta mîtûmîre ya mathaga ma
mûciî monthe.

J. Kûrigîria ûgwaati mûciî.

Kûrî na njîra mwanja mwanja cia
kûrigîria ûgwaati mûciî.

- Kwiriga mûciî
- Kwaiga kurû

Kûrî into bireetaga ûgwaati mûciî

ta:- mwaanki, mathaga maûgî

Wira ya kûruta.

Arutwa batherie kîraci kîaao.

K. Kûmenyeera into bia kîraci

gîetû.

Into bira bionthe birî kîraciini i bietû
twinthe. I bio bitûteethagîria
kûthooma. Twagirîtwe
kûbimenyagîira rionthe.

Njîra imwe cia kûbimenyeera i ta
ino:- tûtikaûragange iyici na maiga

Wira ya kûruta.

Arîiriani into bia kûtheria kîraci ta:-

- maciati, ntaame, rûûyî , irai kana

ndoo

Arutwa bakîtheria kîraci na into

mwanya mwanya

- citima
- ndaagwa cia kûbuîrîra
- ndaagwa cia kûnyua

Wira ya biûria.

1. Gweta bûra tûtûmagîra into bibi:-
2. mwaanki, citima, na mathaga maûgî ta tûyiû na ibaanga.
3. Gweta bûra ûtabateerie kûrûtha na into bibu.
4. Gweta bûra ûbateerie kûrûtha na into bibu.

5. Gweta nyamû ira ciûmba
gûtûreteera ûgwaati.

6. Gweta into bithatû bira birî
ûgwaati mûciî

7. Muntû ûra ûmenyagiîra nyamû
eetagwa m-r--thi

Gatumi n'agûciata mûciî.

Njagî nwe n'agûceengia nyaki.

J. Kûtheria Kîraci.

Twagîrîtwe kûtheria kîraci gîetû

ntugû cionthe. Kîraci kîîtheru

i kîonekaga kîrî kîega.

- kwathîkîra mûtoongoria wa kîraci

- kûrûtha bûra twerwa tûrûthe

Mûtugi

akwîrwa

i mwarimû abuuete kîbaaû.

Arutwa

baba i bagwîtûrîria maûa rûûyî

GÎCUNCÎ KÎA BIÎRÎ.

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Antû

ba mûciî.

Kwambîiria.

Antû ba mûciî n'antû bara barî na

kaumo kamwe na baîgeenie ta:-

baaba, maama, na aana.

A. Mîtheemba ya antû ba mûciî.

Kûrî na mîciî mitheemba îna:-

1. Mûciî wa baaba, maama, aana,
ba cûûcû, ba baaba mûkûrû,
2. Mûciî wa baaba, maama, aana,
ba cûûcû, ba baaba mûkûrû, baaba
mwanake, taata mwanake, taata
mûkûrû.
3. Mûciî wa mûciari ûmwe - baaba
kana maama na aana

Wîra ya biûria.

1. Gweta magwatho ma kîraci
kîenu.
2. I watho bûrikû ûteendaga na ikî?

I. Wîra cietû ta arutwa kîraciini

Twagîritwe tûgwatanîra twinthe
kîraciini keenda tûthooma bwega.
Ngwatanîro imwe ira twagîrite
twîthîrwa tûrî nacio i ta ino:-

Wira ya kûruta.

Arîiriani mawaatho meega ma kîraci

kîenu ta:-

- ûtikaayoge kîraciini
- ûtigaacererwe
- kûroomba rûûtha ûkiuma nja
- ûtikarûe
- kwaiga kîraci kîrî kîîtheru
- kwathîkîra aarimû
- ûtikaiye, na mangî maingî

4. Mûciî wa Cokora - aana bara

baumire mîciî yaa baathi gûkaraga

barabaraani cia taûni.

baaba, maama,

na aana baao.

maama na aana

baake.

Cûûcû baiîrî,

baaba,

maama,

baaba mwanake, taata mwanake

na aana baao.

Wîra ya biûria.

1. Uga mûciî i mbi?
2. Gweta mîtheemba îna ya mûciî
3. Gweta antû ba mûciî na bûra

baîgeenie

- mûtoongoria wa kîraci akaraga

gîtîini kîrikû

- Weû ûkaraga gîtîini kîrikû?

H. Mawatho ma kîraci gîetû.

Watho i bûtûteethagia gûkara na

nthoni i mbega kîraciini.

I bûtûteethagîria kûmenya mantû

mara mega na mathûûku.

Wîra ya kûruta.

Ariîriani mawaatho meega ma kîraci

kîenu ta:-

Ūgû i bu tûkaraga nthî kîraciini.

Tukaraga amwe twarî na twîiyî.

Mwarimû wetû akaraga mbere yetû

akubî na kîbaaû.

Wîra ya kuruta.

Arîiria itî bira birî kîraciini kîenu.

- kîra gikî kiri na arutwa bagana

4. Uga ûri na aruaanyûkwe na

aaranyûkwe bagana

5. Cokora batiirî nyomba, barienda

w-ndo bwetû.

6. Cokora baraaraga _____

7. Gweta ba cûcû baaku bana

B. Ngûgî cia antû ba mûciî.

Antû ba mûciî babateerie kûruta

wîia barî na ngwatanîro îmwe.

Ngûgî n'yûthaga rîra antû
bagûteethania.

Antû ba mûciî i babateerue

kwendana na i barutaga ngûgî

mwanya mwanya ta:-

gûtaa rûûyî, kûruga, kûrîithia,

kûrîma, waka nyomba , kûûnga,

kwendia na kûgûra.

3. Gweta bûra Thirikaarî î
bûteethagia cukuru yenu.

4. Cukuru yenu yîitagwa

5. Mwarimû mûtoongoria wa cukuru
yenu eetagwa _____

G. Bûra tûkaraga nthî kîraciini.

Mûbaangîre ûmwega wa arutwa

kîraciini n'ûteethagiiria mwarimû

kûthoomithia bwega.

Ririkana Thirikaarî yetû ya Kenya

n'iteethagia cukuru:-

- kûgûra mabuku
- kwaandîka aarimû
- gwaka iraci na ûbici
- na kûgûra into biingî bia cukuru.

Wîra ya biûria.

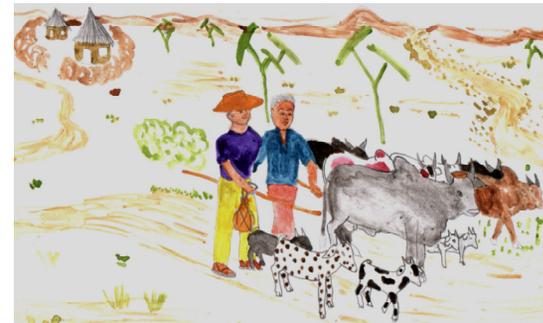
1. Gweta aruti wîira ta bathatû ba cukuru yenu
2. Nûû mûtoongoria wa aciaari cukuru yenu?

Ciambûri n'akûruga ûcûrû.

Aana barîikia

kûnyua ûcûrû

bakaathi cukuru batigaceererwe.

Kînyua na Njerû i barîthîtie.

Bonthe n'arîithi.

Mûtegi aumîite
gûtaa rûûyî
murooni.

Wîra ya kûruta.

1. Gweta ngûgî îra irutagwa n'antû
ba mûciî
2. Gweta ngûgî ira ûrutaga mûciî
3. Gweta rûgono rûmwe wagoniirue
i cûûcû.

- twaarî i tûgana
- twîiyî i tûgana
- nûgwe mûtoongoria wa kîraci
kîenu na mangî maingî.

Wîra ya biûria.

1. Andîka mariîtwa ma arutwa
bathatû ba kîraci kîenu
2. Mûtoongoria wa kîraci kîenu
eetagwa _____
3. Mwarimû wenu eetagwa _____

Wira ya kûruta.

Coora mbica ya into bina bira birî
kîraciini kîenu.

F. Antû ba kîraci gîetû.

Kîraci kîrûthagwa n'arutwa na
mwarimû.

Wira ya kûruta.

Arîriani kîraci kîenu bûkîonanagia:-

- kîrî na arutwa bagana
- mariitwa mao

C. Nyambura cia mûciî

Kûrî na biatho mwanya mwanya
bira bitûreetaga amwe mûciî.

Biatho bibi i bio biitagwa
nyambura.

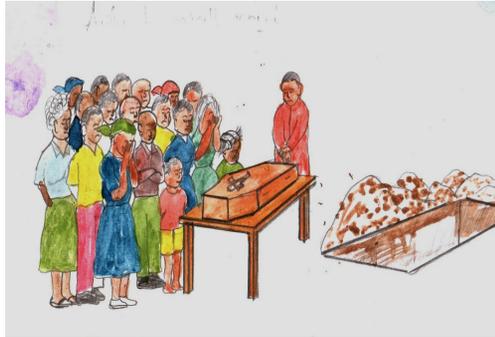
Nyambura ino i ta:-

Gûciarwa na gûtwiira mwana riitwa,
ngûrano (wiiki), ntaano cia aîyî,
mathiko, Kûbaatithua, athoomi
bakîthiria kîthoomo

mûranû

mathiko

authi ya ntaano
cia aiyi

Arutwa baba batirî na

itî bia gûkarîra

Bakarîrîte maiga kîraciini

Kîbaû kîao gîcurîitue mûtîini.

Arutwa baba bakarîrîte itî.

Kîbaû kîao kirî rûthingooni rwa kîraci

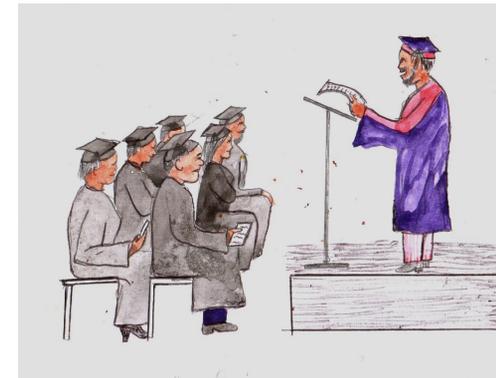
- kwaiga kîraci kîrî kîtheru
- kûmenyeera into bia kîraci gîetû
- mûbanganîrie wa kûthooma

Ririkana cukuru imwe itirî iraci bia
 kûthoomera na batirî itî bia gûkarîra.
 Bamwe bakaraga nthîgûrû na bara
 bangî bagakarîra maiga.
 Kîbaaû nakîo gîcuuragua mûtîîni.

gûtwira

mwana

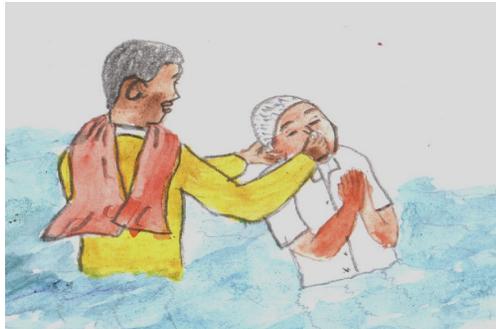
riîtwa

arutwq bakîthiria

cukuru

ûbaatithio bwa
gwîtûrîrua rûûyî
kîongo

ûbaatithio bwa gûtoombekwa rûyîini

E. Kîraci gîetû.

Kîraci gietû i kîa mbere kuuma
nacarî.

Wîra ya kuruta.

Arîriaani kîraci kîenu bûkîonanagia:-

- bûra gîakîitwe
- kîrî na arutwa bagana
- bûra bûkaga nthî
- magwatho ma kîraci
- wîra yetu tûrî arutwa ba kîraci

- **mwarimû** - kûrutana arutwa

kûthooma, kwandîka na mantû

mangî maingî.

- **aciaari** - kûgûrîra aana nguo cia

cukuru, waaka cukuru.

- **mûraaria** - gûcûûbira cukuru

îtikaiywe kana îthûûkua.

- **mûrugî** - kûrugîra arutwa na

aarimû.

Wira ya biûria.

1. Gweta nyambura

mwanya mwanya

2 Gweta rîra waciarirwe

3. I nyambura i rîkû antû

bateethagîrwa bakeneete rîra barî

nacio?

GÎCUNCÎ KÎA BITHATÛ

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO:

Moobatu ma mîciî yetû na aki cia aana.

A. Moobatu ma mîciî.

Kwambiîria.

Mîciî îrî moobatu maingî.

Mamwe ma moobatu mamu i ta:-

Kûrî na nkûrûkani ya rûmenyeria
rwa cukuru ira iraaragwa na ira
itaraaragwa ciîtagwa cia mûthenya.
Cukuru cia kûraarwa irî rumenyeria
rwa ntugû cia ncumamoci na
ncumapiiri.

D. Antû bara barî cukuru yetû na wîra ciao.

Cukuru ciîthagîrwa irî na aruti ngûgî
mwanya mwanya na Wîira ciao ta:

Wa kîra cukuru îrî rûmenyeria
rwayo.

Wîra ya kûruta.

Arîiriani rûmenyeria rwa cukuru
yenu ta:-

- thaa cia gûkinya
- gûciaata
- kwîthîrana rainiini na kûthi kîraciini
- kûnogoka
- kûthi kûrîa na mangî maingî.

irio, nyomba, nguo, na rûûyî.

Antû ba mûciî i baagîrite beethîrwa
barî na ûgima bwa mwîrî.

1. Irio

Tûrîiyaga irio mwanya mwanya

keenda:-

tûkûra, tûgîa na ûgima bwega bwa
mwîrî, na tûgîa na inya ya kûruta
wîra na kûthekania.

Twonaga biakûrîa kuumania na:-

imera, mîtî, na nyamû

mbooco

ikome

ikûyû

meembe

Wira ya kûruta.

Ariîriani ndwaano ciingî ira irî gîtûmi

ndeeni ya cukuru ta mbaanji ya

cukuru, nguo cia cukuru, bendeera

na wîtîgio bwa cukuru.

C. Rûmenyeria rwa cukuru.

Mantû mara tûrûthaga ntugû

cionthe twakinya cukuru mwanka

rîra tûkeenûka imo meetagwa

rûmenyeria.

Gikî i kibaû

gîa cukuru ya

Giûtî

Îno i mbanji ya

cukuru ya Giûtî.

Cukuru îno

yaambiïrue 1984.

ndigû

nyaanya

mwere

nthoroko

mpempe

Mûrabaani kûgaanîitue ta ûgû:-

Mpîndî	Nyani	Matunda	Nyama

Gweta irio biingî bira tûrîiyaga.

2. Nyomba

I twaakaga nyomba cia gûtûrigîria:-

mbura, ruuo, mwaathû, na

mogwati mwanya mwanya

B. Ndwano cia cukuru na gîtûmi

gîa cio.

Ndwaano irî gîtûmi mûno ndeeni ya

cukuru. N'imenyithanagia riitwa ria

cukuru, ara îrî na îthandûkû rîa

baarûa.

I cioonanagia wîtîgio bwao.

Imwe i cionanagia rîra cukuru

yaambiîrue.

A. Riitwa rîa cukuru yetû.

Kîra cukuru îrî riitwa rîayo.

Gweta riitwa rîa cukuru yenu.

Wa kîra cukuru îrî rûgono rwayo

mwanya na ira iingî.

Uga bûra wiyî bwa cukuru yenu ta:-

- rîra yambîirie, aarimû, atoongoria,

iraci bira biarî oogo biakîitwe nambi

na i mwanka ûrikû?

nyomba ya
gîtene

nyomba ya
ntugû ino

3. Nguo

Nguo irî gîtûmi mûno kîrî antû.

Twîikagîra nguog n'ûntû bwa:-

kwitha ûtheri, gûtwîkîra mûrugutîra,

na gûtûthoongamia.

Twîkagîra nguo i ndito rîra kûrî na

mpio na tûgeekîra i mbûthû rîra

kûrî na mwathû kana îrûûngû.

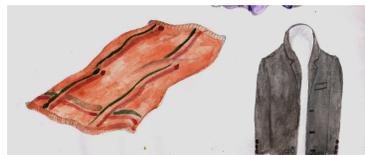
Nguo mwanya mwanya:-

mûbuuto

njakeeti

îriinda

reso

îgooti

GÎCUNCÎ KÎA BITAANO.

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Cukuru

yetû.

Kwambîiria.

Cukuru i bantû ara arutwa

bathoomagîra. Cukuru îkaraga na

arutwa, aarimû, na aruti ngûgî.

Baba n'arutwa na

aarimû bagîcuuria

bendeera

Wira ya biûria.

1. Mûrimo wa _____

n'ûrigagîirua i gûtûmîra kîooro.

2. _____ nyomba i kûrigagîiria

nyeenje, nkîroota na ing'aarurî.

3. Gweta tûnyamû tûthatû tûra

tûkaraga nyakiini î ndaya.

a) _____ b) _____ c) _____

4. I twagîrite gûciaata _____

na nja.

Bûra tûmba kwingia moobatu ma

mîciî.

1. Irio.

Tûgwaataga irio bira tûrîiyaga na

njîra mwanya mwanya:-

kûrîma, kûgûra kuuma thokooni na

ndukaani, kûrîithia nyamû ta:-

ng'ombe, mbûri, ngûkû, kûgaiga

kana gûtega makûyû

2. Nguo.

Tûrutaga nguô kû?

- na njîra ya kûgûra
- gûtuma na caarani
- gûtuma burana na maacini

3. Nyomba

Nyomba ira tûmaamaga:

- i twaakaga, nwa tûkoombore
- nwa tûgûre, nwa twegwe kana
tûgatigîrwa n'antû beetû.

- gûteenderia nthiingo cia nyomba
n'ûntû bwa kûrigîiria nyeenje,
nkîroota, ing'aarurî na njoka.

- kwanda maûa ma kûthongamia
mûciî.

Ûntû bwa kûrûtha

Uga bûra ûkaarûtha keenda mûciî
wenu ûkara ûrî û mûtheru na
û mûthoongi.

mîrimo i miingi ta:-

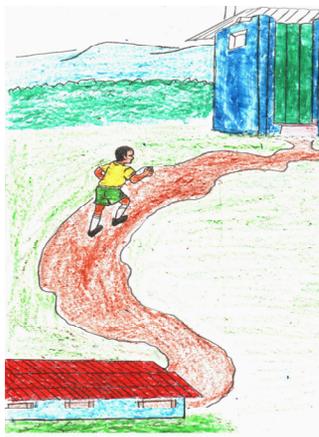
Kîbîndûbîndû (kwarwa na gûtaïka),

na taiboîndi.

Ûyû i Mûtîiria.

Mûtîiria athiïte

kîrooni.

Kwengûrîra nyomba na kûrûnga

rweego n'ûntû bwa kûrigîiria njoka,

Rwaagî na nyamû i nthûûku.

Antû bara baingî taûni

i bakoomboraga nyomba ba

karîaaga kîra mweri.

Wîra ya biûria.

1. Gweta moobatu mathatû ma

mîciî.

2. Rira kûrî na mwaathû twîkagîra

nguo _____ (i ndito, i mbûthû)

3. Kûrî na mpio twîkagîra nguo _____

4. Gweta njîra ithatû cia kwona

nyomba

C. Moorito mara tûrîkanaga namo

rîra tûkiingia moobatu ma mîciî:-

mîciî îmwê îtionaga irio bia kûgana

- mîciî îmwê îtionaga nguo i mbega

- mîciî îmwê îtirî nyomba i mbega

Moorito ta mama maumanagia na:-

- antû ba mûciî kwîgua batirî na

njîra cia kûboonera mbia.

- antû ba mûciî kwîgua batarî na

mbia cia kûgana

Kwooya na kûbîithia rûko ta;

matî, macere, cuuba, mataame,

marataati.

Nyamû

akûrîikia

gûciata. N'akûbîithia matî mara

aciaata. Arîbîithîria kîrinyaani.

Kwînja na gûtûmîra kîoro.

Gûtûmîra kîoro i kûrigagîiria

I bwega kûtheria

nyomba ndeeni

na nja

I bwega

gûceengia

nyaki îra îrî mûciî

- antû ba mûciî kwîgua batarî na

mbia cia kûgana

- kwaaga mîinda ya kûrîma

- antû ba mûciî kwîgua barî na

ûthao.

- twaana tûmwe kwîgua tûtarî na

aciaari.

- mbura kûrega kuura bwega.

- mîciî îmwe îrî aana baingî nkûrûki

D. Bûra tûûmba kûrûtha kûthiria

moorito mara tûkomanaga

namo tûkiingia moobatu na mîciî.

- antû kweenda na gûkeneera

kûruta ngûgî ciao.

- antû beerutane gûtigaria na

kwaiga bimwe keenda batûmîra

îgiita rîa ûbatu

- antû bagie na aana bara

bakaûmba kûmenyeera.

E. Kwaiga mîciî îrî mîtheru na

kûrigîiria ûgwaati.

I tûbatîirue kwaiga mîciî yetû îrî

mîtheru na njîra ta ino:-

- **gûciata nyomba ndeeni na nja.**

- **gûcengia nyaki** - nyamû i nthûûku

n'îkaraga nyakiini ta;

njoka, mbîa na rwagî.

Wira ya biûria.

1. Gweta njîra inya cia kûmenyeera

nyamû.

a) _____ b) _____

c) _____ d) _____

2. Gweta njîra ithatû cia

kûmenyeera into bia nyomba.

a) _____ b) _____

c) _____

- antû batûmîre into bira

bikwoneka na bira bakûûmba.

- antû bagûre nguo ira bakûûmba.

E. Ûmenyeeri bwa aana mîciîni:-

- aana i kîtharimo mîciî.

- aciaari i baagîritwe beenda na

bamenyeera aana baao.

- i baagîrite kweenda aana bothe

bûmwe.

Karîmi na Gîtonga

bairîitwe cukuru i

gina. Abendeete

bonthe. Gutirî wee amenaga.

F. Mikarîre î mîega ndeeni ya mîciî.

Aana baagîrite kûthooma mîkarîre I

mîega kwambîiria mîciî yao.

I baagîrite kwathîkîra na gûtîiya

aciari bao. Aana aathîki i

beendagwa n'aciari na antû bonthe.

Into bia nyomba:

- kûbithambia

- kûbitûmîra bûra kwagîrite

- kûbithondeka biathûûka ta T.V.

kameeme

- kûrutana aana gûmîra into bibi

bwega

Ûyû i Gatûûra

akûthaambia

into biao bikara birî bitheru.

kûmenyeerwa bwega kenda bithi na
mbere gûtûteethia bûra kwagîrîte.

Into na bûra biagîrîtwe

kûmenyeerwa:-

Nyamû

- gwakîra kîraaro
- gûkundia ndagwa na kûmunta
- gûtirimbaria ngoci
- gûcinenkera irio na rûûyî

rûtherû

I twagîrîte kwîrutana gûtûmîra
mîgaambo ino:-

- i bwega -

rîra twarûthîrwa ûntû bwega

- ndekera -

rîra twabîrîria bara baangi

- i nkûroomba û nthikîria -

rîra tûtweenda kûrûthîrwa ûntû.

G. Aki cia aana.

Aana i baagîrite kûneenkerwa

Aki ciao:-

- gwîitwa riitwa aciaarwa
- kûthoomithua
- kûneenkerwa kaanya
ga kûthekania
- Kaanya ga kûroomba Ngai
- kwirwa cibitaarî baayua
- Kûmenyeerwa

Wîra ya biûria

1. Gweta wîra cia antû baba:
2. Gweta mîtheemba yîrî ya ategi.
 - i) _____
 - ii) _____
3. Gweta wîra cia antû baba
 - a) Mwarimû b) Ndagitaarî
 - c) mûrîmi d) mûbuundi

D. Ûmenyeeri bwa into bia mûciî.

Into bia mûciî I biagîtwe

Ategi - kûrî na mîtheemba yîrî ya

ategi: Ategi ba mîatû na ategi ba

makûyû

Ûyû i

mûtegi wa

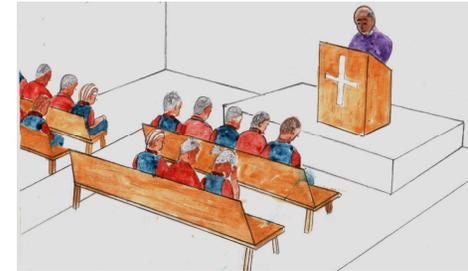
makûyû

Ûyû i Njerû

agûtega mwatû

Kûroomba
Ngai

mwana kwegwa
rîitwa aciarwa

mwana aagîrite kûthoomithua

aana i baagîrite
kûthekania na
bara bangî

Wîra ya biûria.

1. Gweta itûmi bina bira bigiragia

twingia moobatu ma mîciî.

2. Aciari beetû batweyaga

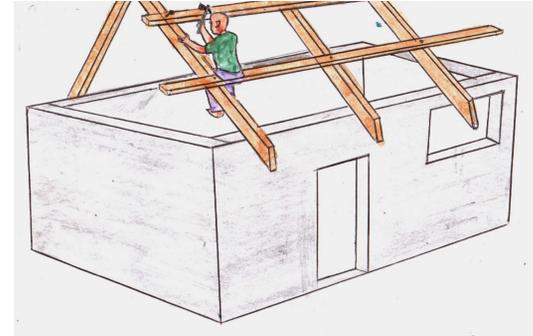
_____, _____, na _____

3. Waneenkerwa gîintû wagîrite

kuuga _____

Abuundi - Kûrî abuundi ba mbaaû

na ba gûtuma na caarani

Ûyû i mûbundi agwaka nyomba na

mbaaû

Ûyû i bundi wa

caarani

Abiacaara - baba i bagûraga na

kweendia into thokooni, ndukaani,
mootîiriini na, kîthukiooni.

Kûrî abiacaara bangî ba kwenjana
na bangî bagakamatana na nkaarî.

Ûyû i Kanyua.

Kanyua n'agûtwa nkaarî.

4. Ûgakinya mwana ûroongî

ûtakwenda ûmwîraga _____

5. Gweta aki ithatû cia aana.

GÎCUNCÎ KÎA BINA.

KÎONGO GÎA KÎTHOOMO: Into

bia mûciî wetû.

A. Nyamû cia mûciî.

Kwambiîria.

Mîciî n'îthagîrwa îrî na into biingî.

Into bibi i ta:-

nyamû, into bia nyomba, na into bia

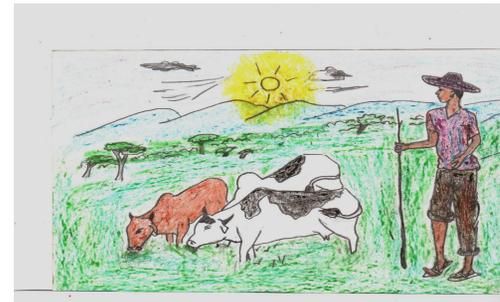
mûûnda.

Atugi - baba i baigaga nyamû cia

ndîithia ta Ng'ombe, Mbûri,

Ng'ondu, na Ngûkû.

Nyamû i ciumaga biakûrîa na mbia.

Ûyû i baaba mwaanake arîthîitie

ng'ombe ciake rûrîini. Baaba

mwaanake i mûtugi

Arîmi - antû baba i barîmaga irio bia

mîtheemba î miingî. Irio bimwe

i biendagua na bira bingî

bikariîgwa.

Ûyû i Karigû. Karigû i mûrîmi.

Aandiite mpempe mûndaani.

Karigû n'akûrîmîra mpempe ciake

itikathûûkue n'îria.

Nyamû cia mûciî.

I kwîthagîrwa kûrî na nyamû

mwanya mwanya mûciî.

1. Nyamû imwe n'ikaraga akubî na antû na ikathekania nabo.

Nyamû ino i ta:-

- **kurû** - kurû n'îtûkaragîria mûciî

- **mbaka** - mbaka n'îrîiyaga mbîa ira

itwinyangagîria into mûciî.

Gweta nyamû iingî ira tûkaranagia

nacio mûciî

2. Kûrî nyamû iingî cia ûrîithi.

Nyamû ino n'itweeyaga moteethio

mwanya mwanya.

- **mbûri** - îtweeyaga nyama, Îria,

mbia, mîgûûta

- **ng'ombe** - îtweeyaga îria, nyama,

ûrîmi, mbia, ndwaara

- **ng'ondû** - îtweeyaga nyama, mbia,

guaye, maguta.

Bamwe beethagîrwa barî:-

- baandîke ta -

aarimû, acikaarî, ndagitaarî,

ndagitaarî

mûcikaarî

mwarimû

2. _____ i gîa kûmaamîra.
3. Tûtûmagîra _____ kûthaambîra
mwîrî
4. Coora mbica ya _____
a. nyûûngû b. meetha

**Ngûgî cia antû ba mûciî cia
wîteethia.**

Antû ba mûciî i barutaga wîra
mwanja mwanja keenda beethîrwa
barî na ûtûûro bwega.

guaye, maguta.

Ngûrwe - nyama, mbia

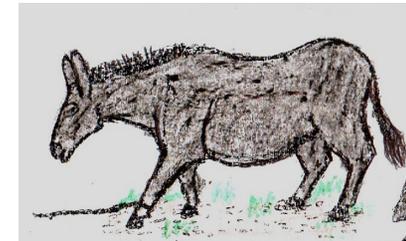
- **njûgû** - nyama, mbia

- **ngûkû** - nyama, mbia, makome

- **mbaata** - nyama, mbia, makome

Nyamû cia mûciî

îng'ooi

njûgû

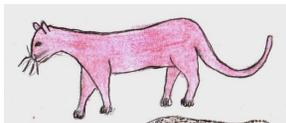
ngo'ndu

ngûkû

kurû

mbaka

mbûrî

gîtaanda na neeti

taa

Wira ya biûria.

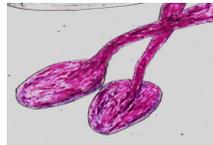
1. Gweta into bithatû bia nyomba.

a. _____ b. _____

c. _____

gîkombe

iciko

T.V.

gîî

Wîra ya kûruta.

Coora mbica cia nyamû ira wonaga
mûciî kwenu.

Wîra ya biûria.

1. Gweta nyamû ciîrî cia mûciî ira
itweyaga nyama.

a. _____

b. _____

2. Ngûkû îtweyaga nyama na

3. I nyamû irîkû tûkaraga amwe na tûkathekania nacio mûciî?

4. _____ n'îkamagwa îria. (ng'ombe, ng'ooi, ngûkû)

v. Into bia nyomba.

Ndeeni ya nyomba cietû i

kwîthagîrwa kûrî na into

mwanya mwanya.

Into bimwe bia bibu i ta:-

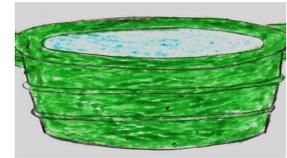
Cuuria, gîtî, gîtaanda,

karaî, ikoombe, iciko, T.V.,

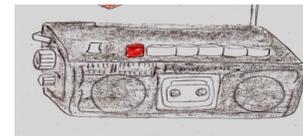
kameeme, taa, na bingî bliingî.

cûûria

kîraî

kameeme